

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.14:347.963

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2025.19>*І. П. Андрєєв**адвокат, аспірант**Одеського державного університету внутрішніх справ**orcid.org/0009-0008-7231-3694*

ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ ФОРМУВАННЯ ДОКАЗІВ АДВОКАТОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті здійснено доктринальний аналіз поняття та змісту формування доказів адвокатом у кримінальному провадженні. Досліджено наукові підходи до визначення сутності поняття «формування доказів» у контексті кримінального процесу, визначено його відмінність від суміжних категорій, таких як «збирання доказів» та «дослідження доказів». Акцентовано увагу на ролі адвоката у процесі доказування та його функціях у забезпеченні права на захист. Охарактеризовано основні етапи формування доказів адвокатом, зокрема їх збирання, перевірку, оцінку та використання у кримінальному процесі. Розглянуто процесуальні можливості адвоката щодо витребування доказів, збору пояснень, залучення експертів, подання клопотань про проведення слідчих дій, а також використання новітніх методів, зокрема цифрових технологій та OSINT-інструментів. Особливу увагу приділено проблематиці допустимості доказів, отриманих стороною захисту, та аналізу судової практики щодо їх оцінки. Проаналізовано наявні законодавчі обмеження у доказовій діяльності адвоката, зокрема труднощі у доступі до певних категорій інформації та відсутність належного процесуального статусу адвокатських розслідувань в Україні. Досліджено міжнародний досвід правового регулювання формування доказів стороною захисту та можливості його імплементації у вітчизняну правову систему. Обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства з метою розширення процесуальних можливостей адвоката у збиранні доказів, впровадження більш чітких критеріїв допустимості доказів, отриманих захисником, та зміцнення принципу рівності сторін у кримінальному провадженні. Запропоновано конкретні напрями реформування правового регулювання доказової діяльності адвоката, зокрема законодавче закріплення адвокатських розслідувань, удосконалення механізмів витребування документів та використання електронних доказів у кримінальному процесі. Таким чином, проведене дослідження дозволяє сформулювати комплексні пропозиції щодо підвищення ефективності формування доказів адвокатом у кримінальному процесі, що сприятиме зміцненню засад змагальності, справедливості судового розгляду та дотриманню прав людини у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: адвокат, формування доказів, кримінальне провадження, доказова діяльність, допустимість доказів, адвокатське розслідування, змагальність сторін, судова практика, OSINT, цифрові докази.

Andriev I. P. DOCTRINAL ANALYSIS OF THE CONCEPT AND ESSENCE OF EVIDENCE FORMATION BY AN ATTORNEY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article provides a doctrinal analysis of the concept and essence of evidence formation by a defense attorney in criminal proceedings. It examines scientific approaches to defining the essence of “evidence formation” within the context of criminal procedure and distinguishes it from related categories such as “evidence collection” and “evidence examination”. Particular attention is given to the role of the attorney in the evidentiary process and their functions in ensuring the right to defense. The study characterizes the main stages of evidence formation by an attorney, including the collection, verification, evaluation, and use of evidence in criminal proceedings. The procedural capabilities of attorneys in obtaining evidence, collecting witness statements, engaging experts, submitting motions for investigative actions, and applying modern methods such as digital technologies and OSINT tools are analyzed. Special focus is placed on the admissibility of evidence obtained by the defense and an assessment of judicial practice concerning its evaluation. The article explores existing legislative limitations on attorneys’ evidentiary activities, particularly difficulties in accessing certain categories of information and the lack of a defined procedural status for attorney-led investigations in Ukraine. The study also examines international experiences in regulating evidence formation by the defense and the possibilities of their implementation in the domestic legal system. The necessity of improving criminal procedural legislation is substantiated to expand attorneys’ procedural capabilities in evidence collection, establish clearer criteria for the admissibility of defense-obtained evidence, and strengthen the principle of equality between parties in criminal proceedings. Specific proposals for reforming the legal regulation of attorneys’ evidentiary activities are suggested, including the legislative recognition of attorney-led investigations, improvement of mechanisms for obtaining documents, and the use of electronic evidence in criminal procedure. Thus, the research provides comprehensive recommendations for enhancing the effectiveness of evidence formation by attorneys in criminal proceedings, contributing to the reinforcement of adversarial principles, the fairness of judicial proceedings, and the protection of human rights in criminal justice.

Key words: attorney, evidence formation, criminal proceedings, evidentiary activity, admissibility of evidence, attorney-led investigation, adversariality of parties, judicial practice, OSINT, digital evidence.

Постановка проблеми. Формування доказів є ключовим елементом доказової діяльності у кримінальному провадженні, що безпосередньо впливає на забезпечення принципів змагальності, рівності сторін та справедливої судового розгляду. Водночас, процесуальне законодавство України не містить чіткого визначення поняття «формування доказів», що ускладнює його правозастосування та породжує теоретичні суперечності. Загальновизнаним є те, що адвокат відіграє важливу роль у доказовому процесі, проте його можливості щодо збирання, перевірки та подання доказів залишаються обмеженими порівняно з повноваженнями сторони обвинувачення. Адвокат не має прямого доступу до багатьох джерел інформації, а результати його доказової діяльності часто піддаються сумніву в судовій практиці через відсутність чітких процесуальних механізмів їхньої допустимості та оцінки. Крім того, недостатнє законодавче врегулювання використання сучасних технологій у процесі доказування, зокрема цифрових доказів та OSINT-методів, створює додаткові виклики для ефективної доказової діяльності адвоката. Відсутність процесуального статусу адвокатських розслідувань у національному законодавстві також обмежує можливості сторони захисту у формуванні доказової бази. Таким чином, необхідним є глибокий доктринальний аналіз поняття та змісту формування доказів адвокатом, визначення його процесуально-правових меж, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання доказової діяльності сторони захисту у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти досліджуваної проблематики висвітлено у наукових працях таких дослідників, як Аленін Ю., Байдеріна Ю., Балалацька О., Баулін О., Берназ В., Деев М., Дем'янчук В., Гловюк І., Грошевий Ю., Капліна О., Коваленко Є., Котюк І., Кубрак П., Кучинська О., Литвин О., Лобойко Л., Лук'янчиков Б., Лук'янчиков Є., Погорецький М., Рогатинська Н., Середа Ю., Сібільова Н., Скільська Л., Слінько С., Шибіко В., Чучукало О. та інших. У їхніх працях проаналізовано питання формування доказів у кримінальному провадженні, зокрема нормативно-правові засади доказової діяльності адвоката, процесуальні механізми збирання, оцінки та використання доказів, а також особливості їх допустимості у судовій практиці. Досліджено роль адвоката у реалізації принципу змагальності та забезпеченні права на захист. Попри значний науковий інтерес до цієї тематики, низка проблем залишається недостатньо розкритою, зокрема відсутність чіткого визначення поняття «формування доказів», неврегульованість процесуального статусу адвокатських розслідувань,

труднощі у використанні цифрових доказів та їх правова оцінка. Це зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення механізмів доказової діяльності сторони захисту у кримінальному провадженні.

Метою статті є доктринальний аналіз поняття та змісту формування доказів адвокатом у кримінальному провадженні, визначення його теоретико-правових засад, процесуальних меж і практичних аспектів реалізації. У межах дослідження здійснюється розмежування понять «формування доказів», «збирання доказів» та «дослідження доказів» та інших понять, а також аналізується роль адвоката у доказовій діяльності та його функції в забезпеченні права на захист.

Виклад основного матеріалу. Формування доказів є однією з основоположних складових кримінального провадження, що безпосередньо впливає на обґрунтованість судових рішень, забезпечення прав підозрюваних, обвинувачених та ефективну реалізацію принципу змагальності. Водночас, чинне законодавство України не містить чіткого визначення поняття «формування доказів», що спричиняє труднощі в його тлумаченні та правозастосуванні. Роль адвоката у доказовому процесі є надзвичайно важливою, оскільки саме він здійснює захист прав і законних інтересів особи у кримінальному провадженні, формуючи стратегію доказування та забезпечуючи реалізацію принципу рівності сторін. Однак у порівнянні зі стороною обвинувачення, можливості адвоката щодо збору, перевірки та подання доказів є значно обмеженими. Формальні перешкоди у витребуванні доказів, труднощі у залученні експертів, складнощі у доведенні допустимості доказів, отриманих захистом, суттєво ускладнюють його діяльність у процесі доказування.

В національній доктрині питання процесу формування доказів може мати наступні прояви зазначеного процесу. Крім того, узагальнюючи існуючі підходи, відмітимо, що вони не є новими та інколи розглядаються дослідниками як етапи збирання доказів, але на нашу думку, зазначені ідеї, на разі потребують додаткового дослідження з урахуванням вимог сьогодення та сучасних підходів та можливостей адвоката щодо формування доказів. Узагальнення різних підходів до цієї проблематики свідчить про те, що дослідники надають самостійне значення наступним складовим процесу збирання доказів: виявлення доказів [1, с. 137; 2, с. 15–16; 3, с. 336]; пошук доказів [4, с. 270–271; 5, с. 851; 6, с. 65]; закріплення доказів (у тому числі процесуальне закріплення та фіксація) [1, с. 137; 7, с. 196; 8, с. 88; 5, с. 851; 9, с. 138; 10, с. 21; 11, с. 9]; документування доказів [12, с. 158; 13, с. 96]; витребування доказів [1, с. 137]; вилучення доказів [9, с. 138; 14, с. 20];

зберігання та забезпечення збереження доказів [1, с. 137; 15, с. 59; 16, с. 23].

В. А. Журавель слушно зазначає, що процесуалісти акцентують увагу на формальній процесуальній стороні закріплення доказів, тоді як криміналісти зосереджуються на їхньому змістовному аспекті, приділяючи особливу увагу способам фіксації та засобам реалізації цього процесу [17, с. 33].

Необґрунтованим є підхід, за яким закріплення та фіксацію доказів розглядають як окремі елементи доказування, вказуючи, що фіксація здійснюється через протоколювання та аудіо-відеозапис процесуальних дій, а закріплення фактів – під час проведення нових слідчих чи негласних слідчих дій [2, с. 15; 18, с. 234]. Оскільки дотримання процесуальної форми є обов'язковою умовою цього процесу, вживання терміна «процесуальна» щодо закріплення та фіксації доказів є надлишковим. На нашу думку, розмежування закріплення та фіксації доказів як окремих елементів доказування є невиправданим, оскільки обидва процеси здійснюються в межах єдиної процесуальної форми, що робить додавання терміна «процесуальна» надлишковим.

Термін «закріплення (фіксація) доказів» слід визначати з урахуванням ґносеологічного, процесуального, криміналістичного та інформаційного аспектів у їх сукупності. Це забезпечує розкриття його змісту та формування максимально повного уявлення про об'єкт, відображаючи його властивості й ознаки, що надають йому доказового значення [19, с. 20].

Термін «документування», на думку науковців, найбільш повно відображає зміст процесуальних дій, спрямованих на закріплення, збереження та подальше використання зафіксованих відомостей [13, с. 96; 20, с. 172]. У правовому аспекті він трактується як форма засвідчувальної діяльності суб'єкта пізнання в процесі доказування або оперативно-розшукової діяльності [12, с. 162].

Пору із тим, у процесі формування доказів має бути забезпечено аспект розвитку аналітичної складової при роботі з тою чи іншою інформацією, яка може мати певну цінність в контексті формування доказів, або інформації, яка є значима для досудового розслідування в цілому. Водночас сам інститут доказування в правовій доктрині є певною мірою обсолений та зазнає впливу в контексті дискусій стосовно використання сучасних методологій OSINT для роботи з оперативно-начимою інформацією, яка має цінність для органів як досудового розслідування так і для сторони захисту [21, с. 677; 22, с. 393; 23, с. 246].

Варіативність наукових підходів до структури кримінального процесуального доказування зумовлює різне трактування наведених етапів,

їх поєднання та наповнення специфічним змістом. Це, у свою чергу, актуалізує необхідність їх детального аналізу, з урахуванням правозастосовної практики та теоретичних концепцій доказової діяльності. Аналіз існуючих підходів до структури збирання доказів у кримінальному провадженні свідчить про значну варіативність у визначенні його етапів та складових. Відсутність єдиної концепції щодо цього питання у правовій доктрині пояснюється тим, що різні дослідники підходять до розуміння процесу доказування з позицій кримінального процесуального права, криміналістики чи теорії доказів. Водночас, незважаючи на наявність розбіжностей у трактуванні окремих аспектів доказової діяльності, очевидним залишається те, що ефективне формування доказової бази є ключовою передумовою для забезпечення змагальності кримінального процесу та реалізації права на захист.

На нашу думку, структура збирання доказів адвокатом має бути розглянута як комплексний процес, що включає такі основні етапи: виявлення доказів, їх пошук, отримання (витребування або збір), закріплення, документування, оцінку та використання. Важливо підкреслити, що кожен із цих етапів має свої особливості у контексті кримінального процесуального права та може потребувати окремого правового регулювання.

Одна з найбільших проблем доказової діяльності адвоката – обмеженість його процесуальних можливостей у порівнянні зі стороною обвинувачення. Якщо слідчий та прокурор мають широкий арсенал інструментів для збирання доказів (проведення обшуків, допитів, тимчасовий доступ до документів, вилучення майна тощо), то адвокат часто змушений працювати в умовах, коли його запити можуть залишатися без відповіді, а зібрані докази піддаватися сумнівам у суді через відсутність чітких механізмів їхнього процесуального закріплення.

Таким чином, поняття формування доказів у кримінальному провадженні є комплексним процесом, що включає ідентифікацію, отримання, закріплення, аналіз і використання доказової інформації стороною захисту або обвинувачення з метою підтвердження чи спростування юридично значущих обставин справи. Цей процес охоплює як традиційні методи збору доказів, так і сучасні цифрові технології, забезпечує їхню належність, допустимість та достовірність, а також створює умови для їхнього ефективного застосування в судовому розгляді.

Також необхідно враховувати сучасні тенденції розвитку кримінального судочинства, зокрема використання цифрових доказів, OSINT-методів та новітніх технологій. У цьому контексті відсутність належного правового регулювання

електронних доказів та адвокатських розслідувань створює серйозні ризики для сторони захисту. Вважаю, що законодавче закріплення статусу адвокатських розслідувань, розширення можливостей адвоката щодо витребування доказів, а також встановлення чітких критеріїв допустимості зібраних ним доказів є необхідними кроками для забезпечення реальної рівності сторін у кримінальному процесі.

З огляду на викладене, подальший розвиток доказової діяльності адвоката повинен бути спрямований на усунення процесуальних дисбалансів між стороною обвинувачення та захисту, імплементацію міжнародних стандартів доказування та модернізацію доказових процедур із врахуванням технологічних змін. Лише за таких умов можна гарантувати ефективний механізм захисту прав підозрюваного та справедливий судовий розгляд.

Висновки та пропозиції. Аналіз доктринальних підходів до формування доказів адвокатом у кримінальному провадженні дозволяє зробити висновок, що цей процес є багатокомпонентним і включає виявлення, пошук, отримання, закріплення, оцінку та використання доказів. Незважаючи на закріплене у кримінальному процесуальному законодавстві право адвоката на збирання доказів, його процесуальні можливості суттєво обмежені порівняно зі стороною обвинувачення, що порушує принцип рівності сторін і змагальності кримінального процесу. Відсутність чіткого визначення поняття «формування доказів» у законодавстві спричиняє його неоднозначне тлумачення та ускладнює правозастосування. Крім того, адвокат стикається з труднощами у витребуванні інформації, обмеженістю доступу до певних джерел доказів та ризиком невизнання зібраних ним матеріалів у судовому процесі через відсутність належного процесуального регулювання. З огляду на це, необхідним є закріплення на законодавчому рівні чіткого визначення поняття «формування доказів», його структури та складових етапів. Важливим кроком є врегулювання інституту адвокатських розслідувань, що дозволить стороні захисту ефективніше здійснювати доказову діяльність та гарантуватиме допустимість зібраних доказів у судовому розгляді. Також слід розширити процесуальні можливості адвоката у витребуванні доказів, запровадивши відповідальність за безпідставну відмову державних органів та інших суб'єктів у наданні необхідної інформації. Окрему увагу варто приділити врегулюванню статусу електронних доказів, отриманих адвокатом, зокрема використання OSINT-методів у доказовій діяльності, що відповідає сучасним тенденціям цифрової криміналістики. Крім того, удосконалення процеду-

ри документування доказів адвокатом шляхом впровадження єдиних стандартів їх фіксації та збереження сприятиме мінімізації ризиків їхньої втрати чи спотворення. Важливим напрямом розвитку є імплементація міжнародних стандартів доказування, включно з практикою Європейського суду з прав людини, що забезпечить дотримання принципу рівності сторін та посилить ефективність захисту в кримінальному процесі.

Література

1. Капліна О. В. Кримінальне процесуальне доказування та його суб'єкти: лекція. Право України. 2014. № 10. С. 136–147.
2. Берназ В. Д. Структура доказування у кримінальному провадженні за новим КПК України. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса). Одеса : «Юридична література», 2013. С. 11–17.
3. Комісарчук Ю. А. Поняття та зміст кримінально-процесуального доказування. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: «Юридична». 2011. Вип. 4. С. 333–343.
4. Байдеріна Ю. О. Технологія збирання доказів. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса). Одеса: «Юридична література», 2013. С. 269–272.
5. Слінько С. В. Кримінальний процес у руслі Європейської конвенції з прав людини. Форум права. 2011. № 2. С. 848–852.
6. Іщенко А. В., Ієрусалимов І. О., Удовенко Ж. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2007. 160 с.
7. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. К. : «Юрінком Інтер», 2006. 632 с.
8. Сібільова Н. В. Сучасні проблеми організації та функціонування в Україні судової влади. Питання боротьби зі злочинністю. Вип. 10. Х. : «Право», 2005. С. 79–89.
9. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: підручник. К. : «Істина», 2010. 496 с.
10. Деев М. В. Достатність доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2007. 218 с.
11. Криміналістика (криміналістична техніка): курс лекцій / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтєвський, Г. С. Семаков. К. : МАУП, 2001. 216 с.
12. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Засоби документування процесуальних дій та доказове значення результатів їх застосування. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. пр. 2010. № 3(7). С. 158–163.
13. Дем'янчук В. А. Фіксація інформації при розгляді кримінальної справи у суді: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2009. 225 с.
14. Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2004. 204 с.
15. Середа Ю. М. Формування доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2012. 213 с.

16. Котюк І.І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2008. 427 с.
17. Журавель В.А. Фіксація вербальної інформації: правові та організаційні проблеми. Юрист України. 2011. № 1(14). С. 33–39.
18. Рогатинська Н.З. Деякі проблеми щодо доказування та його елементів за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. Вісник Запорізького національного університету. Серія: «Юридичні науки». 2015. № 2. С. 230–235.
19. Скільська Л.Д. Кримінально-процесуальні та тактико-криміналістичні особливості фіксації результатів огляду місця події: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Івано-Франківськ, 2010. 221 с.
20. Дем'янчук В.А., Лук'янчиков Б.Є. Документування слідчих і судових дій. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2006. № 3. С. 170–177.
21. Биков І.О. Роль кримінального аналізу у забезпеченні національної безпеки. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. №2. С.676–678. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/167>
22. Биков І.О. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності слідчих та оперативних підрозділів у боротьбі з економічними злочинами. Право і суспільство. 2024. № 1. Т. 2. С. 392–396. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.59>
23. Биков І.О., Павлютін Ю.М. Актуальні проблеми забезпечення доказів в адміністративному процесі. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 4. Ч. 3. С. 245–249. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.41>